

Kultúra, művelődés, agrárium
Tanulmányok
ifj. Barta János 80. születésnapjára

Szerkesztette:

PAPP KLÁRA – BÁRÁNY ATTILA – KEREPESZKI RÓBERT – PALLAI LÁSZLÓ

Debrecen, 2020

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A kötetet lektorálta:

EGYED ÁKOS
akadémikus (Kolozsvár)

Technikai szerkesztő:

H. BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az NKFI K 120197 azonosítószámú pályázata,
a Debreceni Egyetem,
a DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a DE Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti
és Néprajzi Kutatási Központja

ISSN 2060-9213

ISBN 978-963-490-208-9

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

Barta János köszöntése (OROSZ ISTVÁN akadémikus)	9
BAZSA GYÖRGY: 80 éves a Debreceni Szemle főszerkesztője	13
IMRE LÁSZLÓ: Arany László és a 21. század	19
FORISEK PÉTER: A classis Pontica rövid története	25
TAKÁCS LEVENTE: A római földmérők földrajzi horizontja	33
BÁRÁNY ATTILA: Magyarország és Anglia az európai politikában az 1290-es években	45
SOLYMOSI LÁSZLÓ: Szentek az Árpád-kori oklevelekben	75
PÓSÁN LÁSZLÓ: Szobrászat, festészet és ötvösművészet a középkori Poroszországban	89
KÓNYA ANNAMÁRIA: Vay Ábrahám és a szlovák reformátusok	103
KÖRÖSPARTI PÉTER: Szeghalom egyházai a 18. században	113
KÓNYA PÉTER: Adalékok a felső-zempléni mezővárosok társadalmához a 18. században	121
BOZZAY RÉKA: Bátori Sigray Mihály élete és emlékezete	135
POÓR JÁNOS: A jozefinista rendszer felszámolásáról	153
PAPP KLÁRA: „Túl sokat fáradoztam, ... és mindent jól és rendesen elindítottam...” Raisz György tevékenysége Zichy Jozefa szolgálatában	179
OROSZ ISTVÁN: Szirmay Antal egy zempléni mezővárosról	201
LÉVAI CSABA: A rabszolgák felfegyverzésének kérdése a Brit birodalomban az amerikai forradalom előtti időszakban	211

MANFRED JATZLAUK: Helmuth von Moltke katonapolitikai koncepciója és politikai nézetei a német egység létrejöttének időszakában.....	227
SCHREK KATALIN: Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények megkötésének első szakasza és gróf Károlyi Alajos közbenjárása	243
PREPUK ANIKÓ: Neológ rabbik a magyar nyelvű izraelita felekezeti publicisztikában a 19. század utolsó harmadában	255
BARTA RÓBERT: Trianon brit bírálója. Carlile Aylmer Macartney (1895–1978) és Magyarország	277
PÜSKI LEVENTE: Vélemények és adatok: Hitbizományok a két világháború közötti Magyarországon	295
SZAKÁL IMRE: Hajótöröttek. A kárpátaljai magyar tisztviselők helyzete 1918 után	309
ANGI JÁNOS: A trianoni béke hatása Debrecen fejlődésére (1920–1944): Néhány kulturális aspektus	321
CSATÁRY GYÖRGY: Kárpátalja levéltárai a Magyar Királysághoz való tartozás idején (1938–1944)	327
CSISZÁR IMRE: A nagyüzemi mezőgazdasághoz vezető út, és a termelősövetkezetek működése Magyarországon 1945-től a 70-es évek elejéig	341
VÁRADI NATÁLIA: Kárpátalja gazdasági helyzete a Hruscsov-korszakban (1953–1964)	363
MOLNÁR D. ERZSÉBET: Koncepciók perek Kárpátalján a második világháború után	393
A kötet szerzői	405

HAJÓTÖRÖTTÉK. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TISZTVISELŐK HELYZETE 1918 UTÁN*

Az első világháborút követő hatalmváltás során a régi magyar vármegyék közigazgatása átalakult. A magyar közszolgák nagy része elvesztette állását, akik ezt követően rendkívül különböző életutakat futottak be. Figyelemre méltó, hogy a kárpátaljai magyar közösség a magasabb tisztséget elhagyó hivatalnokok életútját nyomon követte, s haláluk esetén a helyi lapokban egy-egy nekrológgal tisztelegtek előttük. 1926-ban az egyik beregszászi újság a város egy volt tisztviselőjéről, Rell Ferenc elbocsátott pénzügyi főtanácsosról emlékezett: „Beregszász egyik legismertebb és legtiszteltebb polgára volt, aki a fordulatkor itt maradt és nagy nélkülözésekkel küzdve az elbocsátott állami tisztviselők szószólója lett. Mindenüvé elment, ahol a szélnek eresztett magyar tisztviselők, «az újkori vízőzön e legsajnálatalméltóbb hajótöröttjei érdekében valamit tenni lehetett», és rendíthetetlen hittel hirdette, hogy az önhibájukon kívül nyomorgó magyar tisztviselők válláról előbb utóbb leveszik a keresztet.”¹ A korszak gyakori szóhasználatával „hajótörötteknek” titulált magyar közigazgatási hivatalnokoknak egészen új helyzettel kellett szembenézniük 1918–1919 zűrzavarát követően. 1920-ra, mire Magyarország aláírta a trianoni békeszerződést, az első Csehszlovák Köztársaság az 1919-ben elfoglalt területeken már új polgári közigazgatást működtetett. Az 1919-ben megszállt északkeleti magyar vármegyékben a Saint-Germain-i békeszerződés értelmében létrejött Podkarpatszka Rusz nevű terület, amelyet a magyar közbeszédben először Ruszinszónak, majd fokozatosan Kárpátaljának kezdtek nevezni.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1910-es adatai szerint a későbbi Kárpátalja területén, tehát Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyékben a lakosság 2,8–3,4 százalékát alkották a köztisztviselők.² A vármegyék vezető elitjét és rekrutációs bázisát elsősorban a helyi nemesi családok határozták meg.

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ Jövő, 1926. okt. 3. 5.

² A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. 1910. In: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/, letöltés 2020. ápr. 28.

A Lónyayak, Perényiek, Törökök, Sztárayak, Schönbornok egyezsége kellett a főispánok, alispánok kinevezéséhez. A jó rokoni kapcsolatok az alsóbb tisztségek betöltésénél sem jelentettek hátrányt.³ A helyi ruszin lakosság és a túlnyomó többségében magyar köztisztviselők viszonya közel sem volt felhőtlen, és ezen az első világháború csak rontott. 1918 őszének forgatagában a hazatérő katonák és a földre vágyó parasztok haragja először a köztisztviselők felé fordult, csak Bereg vármegyében néhány nap alatt 24 jegyzőt üztek el a településéről, akiknek egy része vissza sem tért hivatali helyére.⁴ Az 1918–1919 telén az Országos Propaganda Bizottság munkatársainak a ruszin lakosság körében végzett tájékozódása során leírták azt, hogy a magyar fennhatósággal szemben elsősorban azokat a mindennapokban tapasztalható visszasságokat, visszaéléseket sérelmezték, amelyek a közigazgatás alsóbb szintjein működő hivatalnokok részéről érték őket, és az egyházi szervezet egyes papjaihoz voltak köthetők.⁵ Szarvady Kálmán lapszerkesztő, aki egyike volt a hegyvidéken propagandamunkát végzőknek, a következő megállapítást tette a ruszinok magyar közigazgatáshoz való viszonyáról: „a magyarság részéről évtizedek óta, – de különösen a háború alatt, – annyi vérlázító sérelemben volt részük, hogy most már helyzetük orvoslását is csak olyan állam alakulattól remélik, a melyben anyanyelvük használata, szabad vallásgyakorlatuk kulturális és gazdasági érvényesülésük korlátozhatatlan lesz, a hol a közigazgatási, erdészeti, csendőrségi alkalmazottak brutalitásaival szemben majd az államhatalom nem üres, soha be nem váltott ígéretekkel védelmezi meg.”⁶ Javasolta, hogy a szolgabírákat, jegyzőket, papokat, erdészeket cseréljék le mihamarabb, hogy az új hivatalnokok javítsanak azon a megítélésen, amely kialakult a magyar fennhatósággal szemben.⁷

A váltás, ha nem is ilyen formában, de hamar bekövetkezett. Az 1919 januárjától kezdődő román és csehszlovák katonai térfoglalás, valamint az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság jelentősen befolyásolta a köztisztviselők helyzetét. A megszállás következtében a vármegyei hivatalnokok többsége a magyar fennhatóság alatt maradt területekre tette át székhelyüket.⁸ A Tanácsköztársaság létrejötté pedig felszínre hozta azokat a feszültségeket, amelyeket a dualizmus rendszerének utolsó éveit és a háborús zűrzavar kitermeltek. Az újonnan létrejött direktóriumok tagjai akasztófán szerették volna látni a régi rend képvi-

³ Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall* 13. (2003) 87–106.

⁴ Kozma György: Egy vármegye harca és haldoklása. Szentés 1938. 111.

⁵ Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. *Iratok Ruszka-Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász–Ungvár 2018. 41.

⁶ Szarvady Kálmán lapszerkesztő jelentése ismeretlen címettnék a ruszin lakosság körében uralkodó hangulatról. 1918. december. *Szakál I.*: „Rend, fegyelem, összetartás” i.m. 132–151.

⁷ Uo.

⁸ Németh Péterné: Adatok az 1918–1919. évi forradalmak beregi történetéhez. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 3–4. Nyíregyháza 1982.

selőit. Bereg vármegye központjának, Beregszásznak a főterén is megjelentek a bitók, szerencsére csak elrettentésként.⁹ Az április végi román és csehszlovák térfoglalás az északkeleti vármegyékben negyven naposra kurtította a tanácshatalom időszakát. A vármegyei tisztviselői gárda egyes tagjai pedig lelkesen közreműködtek a megszállókkal, hogy rács mögé juttassák a direktóriumok tagjait.

A megszállt területeken maradt tisztviselőket a katonai közigazgatások részéről az első kihívás 1919 nyarán érte. Általánosságban az mondható el, hogy a helyi lakosság a megszálló katonákkal szemben igyekezett békésen viselkedni, alkalmazkodni a helyzethez. A háborúban és azt követő politikai és gazdasági zűrzavarban kimerült lakosok nem kívántak ellenállni. A községi hivatalnokok jelentős része az év végig a helyén maradt, feladataikat a kialakult helyzethez alkalmazkodva igyekeztek ellátni. A megszállt területeken a csehszlovák katonai hatóságok plakátok útján ismertették a lakosokkal, hogy „katonai diktatúra lép életbe” és arra is felhívták a figyelmet, hogy „minden közhivatalnok, aki a Csehszlovák Köztársaságnak a fogadalmat leteszi, megmarad hivatalában.”¹⁰ A települési és megmaradt vármegyei hivatalnokok csekély kivételtől eltekintve meg is jelentek a városparancsnokságokon, és a csehszlovák hadsereg tisztjei előtt letették a szóbeli fogadalmat, miszerint feladataikat helyükön maradván továbbra is ellátják.¹¹ Nagy Ernő, korábbi alsóvereckei főszolgabíró, a megszállás idején Bereg megye alispánhelyettese, 1922-es elmondása szerint akkor, 1919 nyarán a katonai parancsnok előtt szóban volt szükséges megfogadni azt, hogy a tisztviselők hivatalaikat nem hagyják el és a rendet fenntartják. Azt, hogy miért is mentek bele a fogadalomtételbe, a következőképp indokolta: „Az általános hangulat az volt, hogy mindenki maradjon a helyén, [...] nehogy a megüresedő helyekre idegenek kerüljenek.”¹² Az együttműködést nyilván erősítette az tény is, hogy magyar közösség alapvetően ideiglenesnek fogta föl a katonai térfoglalást. Ez a fajta attitűd még a Saint-Germain-i béke aláírása után is csak igen lassan változott meg.¹³ Fontos megjegyezni, hogy a Magyar Népköztársaság kormánya már 1918 novemberében felhívta a hivatalnokok figyelmét, hogy maradjanak a helyükön, és a csehszlovák, vagy román hatalom kényszerítésére csak végső esetben tegyenek fogadalmat. Mindazonáltal ennek a belügyminiszteri rendeletnek

⁹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL) Fond 14. Op. 10.Od. zb. 126.

¹⁰ KTÁL Fond 108. Op. 7.Od.zb. 147.

¹¹ *Fedinec Csilla*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 64.

¹² Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s, letöltés 2020. nov. 27.

¹³ *Fedinec Csilla*: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle 9. (2007) 1. sz. 104.

az értelmében a letett fogadalom nem számított sem az állampolgári hűség, sem a hivatali kötelezettség megszegésének.¹⁴

A települési, járási közigazgatások tisztviselői tehát túlnyomó többségükben a helyükön maradtak. A csehszlovák katonai megszállás alatti ideiglenes közigazgatásban is szükség volt a magasabb szintű területi közigazgatási egységekben az ügyek folyamatát vivő tisztviselőkre, így a megyékből létrehozott zsupákban megjelentek az első cseh és szlovák hivatalnokok. Ungváron már 1919 januárjában bemutatták Ladislav Moys szlovák származású ungi zsupánt.¹⁵ A csehszlovák katonaság együttműködött olyan személyekkel is, akik a magyar fennhatóságból maradtak helyükön, számítva helyismeretükre. Kaminszky József például a Népköztársaságban a rövid életű Ruszka Krajna autonóm terület munkácsi kormányzóságának az egyik működtetője volt, a Tanácsköztársaságban a Ruszin Népbiztosság munkácsi politikai megbízottja lett, és ezt a munkácsi posztját olyannyira megkedvelte, hogy csehszlovákoknak sem tudott nemet mondani és ő lett a Munkács központú Beregi zsupa első vezetője.¹⁶ A katonai térfoglalástól a polgári közigazgatás kiépítésének kezdetéig sajátos volt a viszony a terület új irányítói és a helyükön maradt magyar hivatalnokok között. A megszállt területek lakossága a problémáik megoldását az államtól, vagy annak funkcióit betöltő szervtől várta. Különösen fontos volt ez a közellátás biztosítása szempontjából.¹⁷ Ezzel együtt a csehszlovák államhatalmat képviselő újonnan Kárpátaljára érkező katonai, majd civil szerveknek szükségük volt a helyi viszonyokat jól ismerő hivatalnokok együttműködésére a lokális szintű dolgok menedzselésében, így bizonyos fokú kölcsönös egymásrautaltságban jöttek létre az említett példához hasonló megegyezések.¹⁸ 1919. szeptember 10-e, az Ausztriával kötött béke aláírása után elkezdődött a csehszlovák polgári közigazgatás kiépítése.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben Ausztriával megkötött békeszerződés kimondta: „Tekintettel arra, hogy Csehországnak, Morvaországnak és Szilézia egy részének népei, úgyszintén Szlovákia népe saját akaratukból elhatározták, hogy Csehszlovák Köztársaság név alatt egy egységes, szuverén és független állam létesítése céljából állandó szövetségben egymással egyesülnek és ezt az egyesülést végre is hajtották, figyelemmel arra, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutén nép ehhez a szövetséghez csatlakozott. [...] A Szövetséges és Társult Főhatalmak a Csehszlovák Köztársaságot szuverén és független

¹⁴ *Angyal Béla*: Érdékvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből. 1918–1938. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 17–18.

¹⁵ *Fedinec Cs.*: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 50.

¹⁶ Uo. 51.

¹⁷ *Egry Gábor*: Posztbirodalmi átmenetek? In: Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. Románia. Szerk. Ábrahám Barna – Egry Gábor. Bp. 2019. 13–46.

¹⁸ Lásd Uo.

államként elismerik”¹⁹ A békeszerződés 10. és 13. cikkelyében a prágai kormány kötelezte magát, hogy autonómiát ad Podkarpatszka Rusznak, ez azonban 1938 őszeig elmaradt. A terület közigazgatása több lépcsőben formálódott. Jan Breicha (csehszlovák részről) és Edmund Hennoque francia tábornok (szövetségi részről) 1919. november 8-án kiadták az ún. Generalný Statutumot (Általános Szabályzat), amely kimondta, hogy Csehszlovákia kötelezi magát, hogy létrehozza a „kárpátaljai Ruszin Területet”, mint autonóm egységet a csehszlovák államban, és felruhazza a „legmesszemenőbb autonómiával.” Az 1920. február 29-i csehszlovák Alkotmány 3. §-a is megerősítette, hogy Kárpátalja a legszélesebb körű autonómiát fogja kapni az „egységes és oszthatatlan” csehszlovák államon belül. Fontos megjegyezni, hogy a békeszerződés Podkarpatszka Ruszra nézve megjegyezte, hogy: „[...] a rutén terület tisztviselőit a lehetőségekhez képest a terület lakosai közül fogják kiválasztani.”²⁰ Ez az elv a már említett Generalný Statutumban (Általános Szabályzatban) is megjelent, s annak hármas pontjában leírták: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy a Ruszin Országban lévő tisztviselők, amennyiben csak lehetséges, ezen terület lakói sorából lesznek kiválasztva.”²¹

Kárpátalja csehszlovák államon belüli különigazgatását 1919 novembere és 1920 februárja között a Direktórium, utána pedig a kormányzói hivatal és az élén álló kormányzó biztosította.²² A rövidéletű Direktórium, amely a kárpátaljai lakosság körében nem volt egyértelműen népszerű, Gregory Zhatkovich ruszin származású amerikai ügyvéd vezetésével a békeszerződésben foglalt azon előírást volt hivatott betartani, mely szerint a terület igazgatását a ruszinok láthatják majd el.²³ A terület első kormányzója is Zhatkovich volt, aki 1921-ben a ruszin autonómia ügyének sikertelensége feletti csalódottságában lemondott. Jól jellemzi Prága politikáját Kárpátalja irányába, hogy ezt követően két évig nem is neveztek ki kormányzót, és a kormányzó pontos adminisztratív hatáskörét nem írták körül. Egy idő után Kárpátalja bizonyos mértékű közigazgatási különállásának egyedül a kormányzói tisztség jelképezte. 1923-ban Anton Beszkid válhatott a terület első emberévé, és tisztségét 1933-ig töltötte be. Őt Konstantin Hrabár követte, aki 1935 és 1938 között bírhatta a hivatalt. 1938-ban, még az autonóm Podkarpatszka Rusz létrejötte előtt Iván Párkányinak is jutott csaknem egy hónapnyi kormányzóság. Valamennyiük ruszin származású volt.²⁴ A kor-

¹⁹ A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. *Fedinec Csilla*: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Dunaszerdahely 2001. 54–57.

²⁰ A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. Közli *Fedinec Cs.*: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 54–57.

²¹ Kiáltvány [Generalný Statutum] Podkarpatszka Rusz Berendezkedéséről. Uo. 59.

²² Uo.

²³ *Robert Pejša*: Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922. Právní a politicko-společenské aspekty připojení Podkarpatské Rusi k Československu. Praha 2016. 101.

²⁴ Uo.

mányzó mellett a közigazgatás valódi vezetője az 1919 nyarától az 1928-as közigazgatási reformig a Polgári Közigazgatási Hivatal vezetője, az alkormányzó volt. 1928-ban a közigazgatási reform következtében a Közigazgatási Hivatal Tartományi Hivatallá alakult, élén a tartományi elnökkel, aki a korábbi alkormányzó lett. Az első alkormányzó 1920–1923 között Petr Ehrenfeld volt, őt Antonín Rozsypal követte, egészen 1937-ig irányítva a területet, 1928-tól tartományi elnökként. 1937–1938-ban Jaroslav Mezník töltötte be a pozíciót. Valamennyien cseh nemzetiségűek voltak.²⁵

A központi hatalom a kormányzó intézményét az autonómia kezdeti lépéseként aposztrofálta. A lényeges ügyek továbbra is Prágában dőltek el. 1920-ban Kárpátalja még a választásokból is kimaradt, mert ekkor még a területén tartózkodott – a máramarosi részen – a román hadsereg.²⁶ A térségben nagyszámú cseh hivatalnok jelent meg. Prágában azzal érveltek, hogy a helyi ruszinság körében nincs megfelelő számú értelmiség a közhivatalok ellátására, a magyar, a német, esetleg a zsidó értelmiségiek pedig megbízhatatlanok.²⁷ 1921-re szilárdult meg a közigazgatási tagolás – Ungi, Beregi, Máramarosi zsupára osztották fel a területet. 1928 júliusától Kárpátalja – Csehszlovággal, Morvaországgal, Sziléziával, Szlovákiával együtt – Csehszlovákia egyik tartománya lett, ami a közigazgatás uniformizálását is magával hozta, bár Kárpátalján megtartották a kormányzó jelképes hivatalát is. Az 1928-as közigazgatási reform hozta létre azt a járási rendszert Kárpátalján, ami kisebb-nagyobb változásokkal napjainkban is működik. Ezzel felszámolva azokat a zsupákat, amelyek területüket tekintve a régi vármegyerendszerre alapultak.²⁸

A Csehszlovák Köztársaság Kormányának 1919. április 1-én kelt 179. számú rendelete értelmében valamennyi gyakornoknak és ideiglenes hivatalnoknak, aki a köztársaság szolgálatába lépett, hűségesküet kellett tennie az államalakulatra.²⁹ Ennek megfelelően a zsupáni hivatalok 1919 decemberében rendeletileg hívták fel valamennyi hivatalnok figyelmét, hogy 1920. január 4-ig kötelesek hűségesküet tenni a Csehszlovák Köztársaságra.³⁰ A közigazgatási hivatalokon kívül fogadalmat kértek a tanároktól és a különböző felekezetek lelkészeitől is. A fogadalmat letételét 1919 és 1920 fordulóján már több hivatalnok is megtagadta. Az

²⁵ Marian Tokar – Fedinec Csilla – Alen Panov – Fegyí Sándor: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. A csehszlovák állam integráló politikája. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 48.

²⁶ Tokar, M. – Panov, A. – Fedinec, Cs. – Fegyí, S.: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése i. m. 53.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 1. dubna 1919 j slibu praktikantů, prozatímních úředníků a prozatímních sluhů, vstupujících do státní služby. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. 229. <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/037-1919.pdf>, letöltés 2020. ápr. 27.

³⁰ KTÁL Fond 108. Op. 7. Od.zb. 147.

indoklás a legtöbb esetben hasonló volt. Az egyik Bereg megyei hivatalnok eként indokolta döntését: „Én ennek a hűségfogadalomnak a felvételét nyilatkozatban megtagadtam [így] ennek folytán a jelen viszonyok között a rendelet értelmében illetményeim nem folyósíttatnak, s a fogadalom megtagadásával alkalmaztatásom megszűnik. Tisztelettel kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg ismét a magyar államnak tett eskümhöz híven mint magyar tisztviselő tovább nem szolgálhatok, a mai naptól szolgálatot nem teljesítek.”³¹ Többen kérelmezték a zsupáni hivataloktól, hogy Magyarországgal való békeszerződés aláírásáig ne kötelezzék őket az eskütételre. A forrásokból, a korszakot megidéző írásművekből is arra következtethetünk, hogy a hűségeskü kérdését komoly feszültség övezte a kárpátaljai magyar közösség körében is. Azokat, akik letették, s így helyükön maradvá egyrészt továbbra is biztosítani próbálták egzisztenciájukat, de ezzel együtt biztosították a magyar jelenlétet is a közigazgatásban, gyakran érte a korszak közbeszédében a „megszálló hatalommal” való együttműködés vádja. Azok előtt, akik megtagadták, általában két út állt: vagy elhagyták Kárpátalját, és főként az anyaországban kerestek boldogulási lehetőséget, vagy más megélhetés után néztek Kárpátalján. A csehszlovák köztársaságot elhagyókkal sem bánt kegyesen a kárpátaljai magyar közbeszéd. Az elvándorlók és otthon maradtak közötti keserű viszonyról jól tanúskodnak Korláth Endre, a Ruszinszkoí Magyar Jogpárt politikusának szavai: „Eltávolodtak körünkől kik nem találták meg az ősi földjükön további megélhetésüket; eltávoztak a kishitűek, kik nemzetükért csak élni akartak és tudtak, de szenvedni és tűrni nem.”³² Azt, hogy az eskü letétele mennyire feszült figyelem övezte jól jelzi, az egyik megyei hivataloknál tanácsadói szerepet betöltő beregi ügyvéd levele, amelyben kéri a zsupáni hivataltól, hogy mentesítsék az eskütétel kötelezettsége alól. Indoklása a következő volt: „[a fogadalmat] nem tehetem le azért sem, mert a tisztviselőknek, akiknek egyedüli jövedelmük a tisztviselői fizetés, a közvélemény szemében megvan az a mentségük, hogy a fizetésükre rá vannak utalva, nekem azonban még ez a mentségem sem lesz meg, mert nekem a fő foglalkozásom az ügyvédség, tehát azt fogják mondani, hogy engem kenyérkérdés nem kényszerített a fogadalom letételére.”³³

Érdekes momentum, hogy az államfordulat után kialakuló új kárpátaljai magyar politikai elit több tagja is azokból a hivatalnokokból került ki, akik 1919–1920 fordulóján az állameskü megtagadása miatt veszítették el állásukat. Hokky Károly tanári állását veszítette el az új államban. Az Országos Keresztényszocialista Párt színeiben lett 1928-ban a kárpátaljai tartományi gyűlés képviselője,

³¹ KTÁL Fond 108. Op. 7. Od.zb. 147.

³² Prágai Magyar Hírlap 1922. július 29. 2.

³³ KTÁL Fond 14. Op. 1.Od. zb. 11.

majd 1929-ben a prágai nemzetgyűlés képviselője.³⁴ 1928-ban pártjának egy nagyszölősi kongresszusán a hivatalnokok államesküjének ügyével kapcsolatban a következő kijelentést tette: „[...] mi elszakítottunk hazánktól, ami nekünk rendkívül fájt, és mi olyanok voltunk mint a betegek, velünk úgy kellett volna bánnia a kormánynak mint egy beteg gyerekkel, szeretettel, hogy e betegségünkől kigyógyuljunk. Ellenben nem így történt: a nyakunkat fojtogatták, mikor azért, mert le nem tettük az esküt elbocsájtottak állásunkból. Erkölcstelen dolog volt tőlünk esküt kérni. Fogadalmat kérhettek, hogy híven és becsületesen teljesítjük kötelességünket, de esküt a békeszerződés aláírása előtt tőlünk nem kérhettek, mert egy másik állam esküje alól feloldva nem voltunk. Becsületes ember új esküt nem tesz, amíg a régit fel nem oldják.”³⁵ Hokky kijelentései, amellet, hogy jól tükrözik a köztisztviselők egy részének 1919–1920-ban tanúsított attitűdjét, következményekkel jártak: a csehszlovák hatóságok a köztársaság védelméről szóló törvény megsértése vádjával indítottak eljárást Hokky ellen.³⁶

Kevésbé ismert érdekesség, mindazonáltal jól jellemzi Kárpátalja Csehszlovákián belüli helyzetének kiforrotlanságát az a tény, hogy a köztársaság legkeletibbi területén szükséges volt megismételni 1920 nyarán az 1919 és 1920 fordulóján kért fogadalomtételt. Az 1920 elején kért eskü szövege ugyanis a következő volt: „Ünnepélyesen fogadom, hogy az autonóm Podkarpatska Russia törvényeinek és törvényes rendelkezéseinek mindenben alávetem magam és azok értelmében legjobb tudásom szerint lelkiismeretesen fogom kötelességeimet teljesíteni és minden erőmből Podkarpatska Russia s általában a cseh-szlovák köztársaság javára fogok munkálkodni.”³⁷ 1920 júliusában a Csehszlovák Minisztertanács Elnöksége levélben fordult Peter Ehrenfeld kárpátaljai alkormányzóhoz, miszerint nem törvényesen jártak el akkor, amikor nem a Csehszlovák Köztársaságra, hanem annak autonóm területére, Podkarpatszka Ruszra eskették fel a hivatalnokokat. Ennek következtében 1920 nyarán módosított szöveggel kellett megismételni a fogadalmat, amiben immár a Csehszlovák Köztársaságra esküdtek a tisztviselők.³⁸

A magyar közösség alkupozícióinak kialakítása szempontjából lényeges kérdés volt a közigazgatás különböző szintjein történő részvétel. 1920 közepén Kárpátalján az ún. Polgári Közigazgatási Hivatal felmérte, hogy a köztársaság által a köztisztviselőktől kért hűségeskükhöz a korábbi hivatalnokok hogyan viszonyultak, hol volt szükség új közszolgákra. A fennmaradt töredékes iratanyag közel

³⁴ *Fedinec Csilla*: „... olyan ez a kép, mintha egy összetört tükör volna a magyar társadalom, illetve a magyar lélek”. Hokky Károly (1883–1971) élete és tevékenysége. Fórum Társadalomtudományi Szemle 17. (2015) 2. sz. 135–138.

³⁵ KTÁL Fond 344. Op. 2. Od.zb. 33.

³⁶ Uo.

³⁷ KTÁL Fond 14. Op. 9. Od.zb. 419.

³⁸ KTÁL Fond 29. Op. 1. Od.zb. 53.

2000 hivatalnokról tartalmaz információkat. Megismerhetjük belőle, hogy az 1919 és 1923 között működő átmeneti közigazgatásban milyen nemzetiségű köztisztviselők milyen arányban voltak jelen, milyen nyelveket beszéltek, milyen volt a végzettségük, s hogyan viszonyultak a hűségeskükhöz. Az államfordulattal létrejövő Podkarpatszka Rusz-szintű hivatalokban, mint a Polgári Közigazgatási Hivatal és annak referátusaiban (alsóbb hivatalaiban) a hivatalnokok többsége cseh nemzetiségű volt. Például a politikai ügyek referátusában a közszolgák 60% volt cseh, 30 százalékuk ruszin nemzetiségű. A rendőrségi referátus hivatalnokainak 100%-a volt cseh nemzetiségű.³⁹ A zsupáni hivatalokban szintén cseh többség volt jellemző. A munkácsi zsupáni hivatal pénzügyi osztályán a tisztviselők 77 százaléka volt cseh, a maradék ruszin nemzetiségű.⁴⁰ A Beregszászi zsupában ugyanezen az osztályon a többségében cseh és ruszin hivatalnokok mellett, a közszolgák 30%-a magyar volt.⁴¹ A járási és városi szintű közigazgatás tisztviselői állománya már árnyaltabb képet mutatott. Az volt a jellemző, hogy a többségében magyarok lakta járásokban a járási tisztviselők túlnyomó többsége magyar maradt. A Munkácsi járásban több hivatalban 100%, az Oroszvégi járásban 100%, az Ungvári, Beregszászi, Mezőkaszonyi járásban, a Nagyszőlősi járásban szintén több hivatalban valamennyi tisztviselő, a cseh fordítókon, gépirókon és a rendőrpáncsnokon kívül magyar maradt. Ők mindnyájan letették az államesküet. Eltérő képet látunk a ruszinok lakta vidéken. Huszt városában egyetlen magyar tisztviselő sem fogadott hűséget az új államnak, ahogy az Ökörmezői, Felsővercekei, Szolyvai járásokba is cseh és hasonló arányban ruszin hivatalnokokat neveztek ki.⁴² 1918 őszén a tárgyalt vármegyékben is sok jegyzőt elűztek, ezek az állások több helyen is betöltetlenek maradtak, így 1919–1920-ban a magyarok lakta vidéken is előfordult, hogy a jegyzői állást cseh vagy bizonyos esetekben ruszin nemzetiségű tisztségviselő töltötte be. A magyar hivatalnokok tehát több, zömében magyarok lakta alsóbb szintű közigazgatási egységben megtudták őrizni a pozíciójukat, részt vettek a közigazgatás működtetésében. A csehszlovák hatóságok az esetlegesen megürült hivatalnoki helyeket mihamarabb megbízható személyekkel szerették volna feltölteni. 1920 januárjától a Polgári Közigazgatási Hivatal rendeletére a zsupáni hivatalok utasították településeket, hogy mindenhol jelezzék, a városi közigazgatásban hol tudnának cseh légionáriusokat hivatali helyhez juttatni.⁴³ Beregszászban Hunyadi Gyula főjegyző

³⁹ KTÁL Fond 29. Op. 1. Od.zb. 62.

⁴⁰ KTÁL Fond 29. Op. 1. Od.zb. 62.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ *Szakál Imre*: „... rendeletek szóról-szóra lefordítassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban. In: *Többsé nyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiból III.* Szerk. Márku Anita – Tóth Enikő. Ungvár 2017. 71.

zöből helyettes polgármesterré avanszáva igyekezett az átmenet hónapjaiban helytállni. 1920 tavaszán több hivatalnok felmondását követően is arról tájékoztatta zsupáni kirendeltséget, hogy nincs olyan állás, amit légionáriusok betölthetnének. Még 1924-ben is a polgármesteri hivatal harminckét fős hivatalnoki gárdájából csupán ketten voltak cseh nemzetiségűek, a katonai előadó és a cseh gépirónő.⁴⁴

A magyar köztisztviselők ügye azonban nem zárult le a fogadalomtétel kérdésénél. A Csehszlovák Köztársaság 1920. április 30-án kelt 269. számú törvénye szerint a volt „magyar királyi hivatalok” Szlovákia és Podkarpatszka Rusz területén a Csehszlovák Köztársaság hivatalaivá váltak. Ezzel együtt a tisztviselők a Csehszlovák Köztársaság hivatalnokaivá válhattak, amennyiben a törvény kihirdetését követő hatvan napon belül Szlovákia teljhatalmú miniszteréhez erre vonatkozó kérelmet nyújtottak be. A törvény mindazonáltal fenntartotta a jogot a közigazgatási hivatalok és a hivatalnokok átszervezésére, hatáskörül megváltoztatására, szükség esetén a hivatalok működésének racionalizálására.⁴⁵ Emellett a kitétel mellett, mint később kiderült a magyar tisztviselők számára kedvezőtlen módon, a törvény nem konkretizálta, hogy az állandó kinevezés iránti folyamodványát milyen határidővel kellett elbírálni. Ennek következtében még három évvel később, 1923-ban is arról panaszkodott egy tisztviselő a Prágai Magyar Hírlap hasábjain, hogy bár több hivatalnok letette az állameskü és kérelmezte állandó kinevezését, az évekkel később sem történt meg, így ki voltak téve az elbocsátás veszélyének.⁴⁶ A csehszlovákiai magyar sajtó 1920-tól kezdve rendszeresen tudósított a magyar tisztviselők elbocsátásáról. Előbb azok elmozdítása történt meg, akik nem tettek hűségfogadalmat. 1920 augusztusában például a beregszászi járásbíróság alkalmazottait bocsátották el a hűségeskü elmulasztása miatt, aminek következtében a beregszászi törvényszéken több hónapra törvénykezési szünet állt be.⁴⁷ A továbbiakban, levéltári iratok és a sajtótudósítások egybehangzó állítása szerint sorozatosan fordultak elő elbocsátások, amelyet sokszor a hűségeskü lett hivatalnokok sem kerülhettek el. Az elbocsátott magyar tisztviselők helyét igyekeztek minél hamarabb feltölteni, elsősorban az állam szempontjából megbízhatóbbnak tekintett cseh hivatalnokokkal. Az új köztársaság törvényben biztosította a volt légionáriusok számára, hogy előnyt élvezzenek a hivatali alkalmazás során.⁴⁸ Ezzel párhuzamosan a magyar érdekképviselet fo-

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Zákon ze dne 15. dubna 1920, kterým se upravují poměry úředníků a zřizenců u státních úřadů a ústavů bývalého státu uherského. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. 599–600. <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/052-1920.pdf>, letöltés 2020. ápr. 27.

⁴⁶ Az elbocsátott tisztviselők sorsa. Prágai Magyar Hírlap 1923. jan. 20. 2.

⁴⁷ Fedinec Cs.: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 72.

⁴⁸ Pieter M. Judson: The Habsburg Empire. A New History. Cambridge (Massachusetts)–London 2016. 435.

lyamatosan igyekezett napirenden tartani az elbocsátott hivatalnokok ügyét. 1922-ben Árky Ákos, Ruszinszko Őslakossága Autonóm Pártjának elnöke az Eduard Beneš előtti meghallgatáson is felvetette a magyar hivatalnokok problémáit, amivel kapcsolatban az akkor épp miniszterelnöki pozícióban lévő cseh politikus biztosította, hogy egyéni elbírálás alapján lehetségessé válhat a hivatalnokok visszavétele.⁴⁹ A kárpátaljai ellenzéki politikum kommunikációjából az derül ki, hogy az elbocsátott hivatalnokok kérdése még évekig foglalkoztatta a magyar közvéleményt. A visszavételre vonatkozó kérelmek pedig hosszú ideig keringtek a csehszlovák bürokrácia útvesztőiben.⁵⁰ A kárpátaljai hivatalok személyi állományának részbeni átszervezése a 20-as évek közepére azt eredményezte, hogy a hivatali helyek többségét cseh nemzetiségű hivatalnok töltötte be. Pablo de Azcárate népszövetségi diplomata 1923 nyarán utazott Kárpátaljára és útinaplójában a következőket jegyezte fel: „A járások vezetői és a többi tisztviselő között elég magas a csehek aránya. De el kell ismerni, hogy bizonyos szinten általában minden cseh tisztviselő mellett dolgozik egy ruszin hivatalnok is, aki ily módon gyakorlatot szerez.”⁵¹ A cseh tisztviselők túlnyomó számáról tájékoztatott a Népszövetséghez 1923 augusztusában eljuttatott jelentés is, mely szerint a kárpátaljai közigazgatásban 1694 (57,2%) cseh és szlovák, 880 (29,7%) ruszin (valamint orosz és ukrán), 326 (11,0%) magyar, 31 (1,0%) német, 20 (0,7%) zsidó és 8 (0,3%) román tisztviselő dolgozott.⁵² Ezeket az adatokat a terület nemzetiösszetételével összevetve arra jutunk, hogy a magyarok, akik az 1921-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja lakosságának 18,1%-át tették ki, némileg, a ruszinok, akik a népesség 60,8%-át alkották jelentős mértékben alul voltak reprezentálva a közigazgatásban. A zsidók, akik a lakosság 13,1%-át tették ki, szintén alulreprezentáltak voltak. Míg a hivatalnoki helyek több mint felét elfoglaló cseh nemzetiségűek csupán 3,2%-át jelentették a terület népességének.⁵³ A hivatali helyek betöltésének ilyen arányaival sem a magyar, sem a ruszin politikum képviselői nem voltak elégedettek, megjegyzendő, hogy a cseh tisztviselők egy része sem örült annak, hogy a köztársaság távoli, legszegényebb részén kellett szolgálatot teljesíteniük, és ezt a tényt a korabeli kormány közeli sajtó sem tagadta.⁵⁴ A hivatali helyeket betöltő tisztviselők nemzetiösszetétele nem volt egyforma a különböző hivatalok esetében. Jellemző volt például,

⁴⁹ Az elbocsátott tisztviselők sorsa. Prágai Magyar Hírlap 1923. jan. 20. 2.; Határszéli Újság, 1922. ápr. 2. 2.

⁵⁰ Határszéli Újság, 1922. febr. 5.

⁵¹ Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és Podkarpatská Rus autonómiája. Pablo de Azcárate 1923. évi kárpátaljai úti jelentése. In: *Uő.*: Magyarország és a Nemzetek Szövetsége. Tanulmányok. (Habilitációs kézirat.) Bp. 2010. 145.

⁵² Uo. 211. lábjegyzet.

⁵³ Molnár D. István: Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Bp. 2018. 89–93.

⁵⁴ Jak jeto s Podkarpatskou Rusi? Venkov, 21. srpna 1924. 1.

hogy a közigazgatási egységek pénzügyigazgatóságain nagyobb arányban maradtak meg a szakértelmük miatt nélkülözhetetlen magyar hivatalnokok.⁵⁵ Stratégiai fontossága miatt meglepő az is, hogy 1924-ben a kárpátaljai vasúti hivatalnokok harmada magyar volt.⁵⁶

Az államhatalom megrendülését, összeomlását, új államhatalom kiépülését hozták az államfordulat hónapjai, évei. Az átmeneti időszak megnövelte a társadalom helyi struktúráinak, így a lakossággal közvetlenül érintkező köztisztviselőknek a feladatait, felelősségét egyaránt. Az újonnan létrejövő csehszlovák közigazgatáshoz való alkalmazkodás, az azzal való együttműködés dilemmájában egymásnak feszültek az egyéni egzisztenciális megfontolások, az új állam és az anyaországhoz való lojalitás összeegyeztethetatlensége, a közösség iránti felelősség érzése. 1918–1919 közigazgatási zűrzavarának, a katonai megszállásnak, új közigazgatás felállításának ellenére a Csehszlovák Köztársaság létrejöttkor a magyar köztisztviselők jelentős része megőrizte hivatalát, ezzel egyfajta magyar nyelvű folytonosságot teremtve az alsóbb közigazgatás szintjein, amivel vélhetően hozzájárultak ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösség könnyebben találja meg az újonnan létrejött helyzethez való alkalmazkodás eszközeit. Ezt kétségtelenül az is lehetővé tette, hogy akárcsak a köztársaság egyéb területein, úgy itt sem engedhette meg magának az új állam, hogy a régi közigazgatási rendszert nyomtalanul felszámolja. Míg a régi rend szimbólumai gyorsan lehullottak, addig korábbi rend több hivatalnoka a helyén maradt.⁵⁷ Kárpátalján, bár nemzetközi egyezmény, és a csehszlovák alkotmány is garantálta az autonómiát, Prága nem tartotta felkészültnek a ruszinokat a terület igazgatására. Ezzel együtt az új állam kisebbségeire egyfajta kihívásként tekintett, és különösen a régi elitekkel szemben bizalmatlanul viselkedett.⁵⁸ Prága így a terület igazgatását megbízhatónak tartott cseh hivatalnokokra bízta. Ez, az állam egységét féltő, a kisebbségek irányába bizalmatlan általános állami szorongás⁵⁹ határozta meg tehát az új rendhez való alkalmazkodással vívódó magyar hivatalnokok sorsát.

⁵⁵ Határszéli Újság, 1922. jan. 6.

⁵⁶ Lukáš Novotný – Micha Stehlik – Andrej Tóth: Národnost nimenšiny v Československu 1918–1938 Od státu národného ke státu národnostnímu? Univerzita Kralova v Praze. Filozofická fakulta. 2012. 134.

⁵⁷ Judson, P. M.: The Habsburg Empire i.m. 435.

⁵⁸ Uo. 446.

⁵⁹ Vö: Moleron, Claire: State legitimacy and continuity between the Habsburg Empire and Czechoslovakia: The 1918 Transition in Prague. In: Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918. Eds. Paul Miller – Claire Morelon. New York 2019. 43–63.